

До спеціалізованої вченої ради Д 64.051.28
у Харківському національному університеті
імені В. Н. Каразіна

ВІДГУК

офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора
Притики Юрія Дмитровича - на дисертацію
Рябченка Юрія Юрійовича «Суб'єкт цивільного процесуального права у
сучасній парадигмі права», подану на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 –
цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне
право

Актуальність теми дисертації. Розвиток гарантій прав людини є визначальним вектором вдосконалення чинного вітчизняного законодавства та зокрема, цивільного процесуального законодавства. Слід погодитись із твердженням дисертанта про актуальність розвитку нормативно-ціннісних орієнтирів у національній правовій системі (с. 45-46). У провідних наукових дослідженнях останнім часом неодноразово звертається увага на необхідність формування праворозуміння ліберального типу, що ґрунтується на людиноорієнтовних цінностях.

З іншого боку, необхідно вказати про певне збереження пріоритету позитивістських цінностей правового регулювання у сучасній науці цивільного процесуального права. Так, особа у цивільному судовому процесі, розглядається виключно як учасник цивільного процесуального правовідношення. Вказаному є чимало причин: процедурний характер процесуального правовідношення; традиційний розгляд статусу особи у судовому процесі виключно як спеціальний порівняно із загальним статусом людини тощо. Визнаючи значимість таких підходів, можливо вказати про існування певної невідповідності теоретичного підґрунтя щодо особи у цивільному судовому процесі чинним тенденціям у процесуальному законодавстві та правовій науці загалом. Проявом таких тенденцій можливо вказати безпосереднє запровадження законодавцем принципу верховенства

права як засади вирішення не тільки спору по суті, але й процесуальних питань (ч. 1 ст. 10 ЦПК України). Вказане зумовлює обов'язок суду виходити з відповідних цінностей, що складають сутність принципу верховенства права у цивільному судочинстві та за своїм змістом не можуть бути повністю визначені у нормах цивільного процесуального законодавства: справедливість, мораль тощо. З огляду на викладене, актуальною постає наукова проблема оновлення теоретичних засад участі особи у цивільному судовому процесі.

Питання участі особи у судовому процесі були одними з найважливіших протягом усієї історії його розвитку, про що свідчить традиційне відображення відповідних положень у загальній частині процесуальних кодексів. Втім, слід погодитись із висновком дисертанта, що у сучасному судовому процесі така роль зростає (с. 381), оскільки виходячи саме з її процесуального статусу необхідно будувати систему гарантій реалізації її права на участь у судовому процесі.

Актуальність розвитку гарантій прав особи впливає також з дослідження практики Європейського суду з прав людини, яка свідчить про численні порушення національними судовими органами таких складових права на справедливий судовий розгляд, як: право на розгляд справи упродовж розумного строку, принцип рівності можливостей, розгляд справи незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Необхідно вказати про можливість використання результатів дослідження не тільки в рамках вітчизняної науки цивільного процесуального права, але й у теоретичних положеннях значної кількості іноземних держав, особливо, держав – членів СНД, в яких, подібно до України, значною мірою зберігаються позитивістські підходи при регулюванні цивільних процесуальних правовідносин, але разом із тим проголошується пріоритет природно-правових цінностей у правовому регулюванні.

За таких обставин, актуальність дослідження, яке присвячене оновленню теоретичних засад участі особи у національному цивільному судовому процесі з метою подальшого вдосконалення цивільного процесуального законодавства, вдосконалення гарантій участі особи у судовому процесі, не викликає сумнівів.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій.

Дисертантом використано достатній обсяг емпіричного матеріалу, до якого належним чином застосовано існуючий у юридичній науці категоріально-методологічний апарат.

Наукові положення, висновки, рекомендації сформульовано із використанням матеріалів діяльності суб'єктів правотворення, правозастосування, а також матеріалів окремих юридичних досліджень та апробацій їх результатів. Зокрема, досліджено: ключові програмні документи з питань розвитку сфери судочинства та судоустрою, окремих суміжних сфер суспільних відносин; проекти законів та інших нормативно-правових актів України; матеріали узагальнень судової практики, роз'яснення щодо застосування чинного законодавства; конкретні судові рішення окремих національних судів; періодичні видання, матеріали апробацій результатів дисертаційних досліджень з тематики роботи на наукових та науково-практичних конференціях (тези доповідей).

На окрему увагу заслуговує ґрунтовність та повнота дослідження автором ключових для цього дослідження здобутків провідних науковців у галузі не тільки цивільного процесуального права, але й суміжних галузей права, а також – філософії права.

Значна увага приділена відповідним зарубіжним емпіричним джерелам, зокрема матеріалам діяльності суб'єктів публічної влади, Європейського суду з прав людини, окремих неюрисдикційних міжнародних організацій у цій сфері.

Окреслений емпіричний матеріал може бути охарактеризований як репрезентативний, повнота його дослідження не викликає сумнівів.

Автором вдало застосовано актуальні на сьогоднішній день у юридичній науці методи наукового пізнання, як загальнонаукові, так і спеціальноюридичні. Так, застосування логіко-семантичного методу у взаємозв'язку із методом аналізу, формально-юридичним методом дозволило дослідити вихідні поняття цього дослідження: суб'єкт права, суб'єкт правовідношення, людина тощо, розмежувати їх, виробити ключову категорію цього дослідження – суб'єкт цивільного процесуального права, сформулювати його аспекти (індивідуалізація, правова свідомість, правосуб'єктність тощо), здійснити порівняльний аналіз процесуальних форм різних проваджень і процедур цивільного судочинства.

Обсяг дисертаційного дослідження відповідає обраній тематиці, а його структура сприяє розкриттю проблематики дослідження та досягненню поставленої мети.

Наукова новизна одержаних результатів та їх практичне значення.

Новим є авторський підхід до розв'язання зазначеної наукової проблеми. Послідовність застосування цього підходу протягом виконання дисертаційного дослідження дозволила отримати нові для науки цивільного процесуального права, придатні для використання результати.

Автору вдалось визначити теоретичні основи сприйняття особи у національному цивільному судовому процесі з урахуванням наведених вище тенденцій розвитку галузі цивільного процесуального права.

Дисертантом надано визначення суб'єкта цивільного процесуального права, проведено розмежування цієї категорії із усталеними подібними категоріями у науці цивільного процесуального права, зокрема – «учасник цивільного процесуального правовідношення» (с. 68).

Надається цілісне визначення суб'єкта цивільного процесуального права, що будується виходячи із сприйняття його як сукупності правових

властивостей людини, відокремлених від їх носія. Такий підхід дозволив врахувати у дисертаційному дослідженні існуючі доктринальні положення не тільки стосовно власне людини, але й – стосовно також юридичної особи, держави як суб'єктів цивільного процесуального права (с. 78-79, 81-82, 382).

З подібної ж позиції надається визначення учасника цивільного процесуального правовідношення, який розкривається як правова індивідуальність, яка є сукупністю правових властивостей людини, які можуть бути реалізовані у конкретних цивільних процесуальних правовідносинах.

Побудовано принципово нову, цілісну та внутрішньо узгоджену юридичну конструкцію вказаного суб'єкта, визначено зміст її елементів, їх співвідношення (с. 83-84, 97, 326-327, 378, 382-383).

На окрему увагу заслуговує визначення дисертантом допроцесуального аспекту суб'єкта цивільного процесуального права, який проявляється, зокрема, у його системоутворюючому значенні для вдосконалення галузі цивільного процесуального права: законодавець має створювати гарантії участі особи у судовому процесі (с. 124). Крім того, виділяється широке розуміння суб'єкта цивільного процесуального права, відповідно до якого ним визнається будь-яка особа, яка впливає або може впливати на розвиток вказаної галузі. Отже, самим своїм існуванням, не обов'язково участю – особа постає ключовим чинником вдосконалення розглядуваної галузі права. Вказана позиція обґрунтована достатньою мірою.

На позитивну оцінку заслуговує ґрунтовне приділення автором уваги питанням правосуб'єктності стосовно суб'єкта цивільного процесуального права. Вказана категорія проаналізована стосовно кожної групи суб'єктів цивільного процесуального права: суд, учасники справи, представники, інші учасники судового процесу. Такий підхід дозволив абсолютно обґрунтовано вказати на цільовий характер участі особи у судовому процесі, обґрунтувати

визначальний характер мети її участі щодо її процесуальної правосуб'єктності.

У зв'язку із наведеним автором ґрунтовно аналізується категорія процесуального законного інтересу як складова цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права (с. 106-112). Приділяється глибока увага як вітчизняним дослідженням щодо цього питання, так і здобуткам вчених ближнього зарубіжжя, зокрема і – у сфері теорії права. Це дозволило розмежувати засади участі у судовому процесі таких суб'єктів, як суд, інші учасники судового процесу та учасники справи, представники. Автором абсолютно слушно наголошується на неприпустимості виділення процесуального законного інтересу стосовно суду як суб'єкта цивільного процесуального права.

За результатом аналізу категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» на відповідність її ознакам інституту галузі права зроблено обґрунтований висновок про можливість розгляду вказаного суб'єкта як інституту галузі цивільного процесуального права (с. 82-83).

Автором визначаються напрями вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства, у взаємозв'язку із перспективами подальшого розвитку категорії суб'єкта цивільного процесуального права. Визначаючи такі напрямки та перспективи, автор цілком слушно вказує на тісний взаємозв'язок між галуззю цивільного процесуального права та суб'єктом цивільного процесуального права як її інститутом (с. 383).

На позитивну оцінку заслуговує також дослідження автора щодо ролі практики Європейського суду з прав людини у розвитку природно-правових підходів у доктрині як цивільного процесуального права, так і доктрині національної правової системи загалом. Вказано на центральну роль принципу верховенства права та його цінностей у розумінні вказаним судом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, сприйняття такого підходу законодавцем при врегулюванні процесуальної форми відправлення правосуддя. Особливу увагу автором приділено проблематиці

дотримання національними судами вимог щодо розгляду справ у розумні строки, та окремих інших положень щодо права на справедливий суд, наведено конкретні рішення Європейського суду з прав людини з цього питання (с. 80-81, 85-86, 123).

Надаючи загальну оцінку опрацювання автором власної концепції суб'єкта цивільного процесуального права, можливо вказати на її цілісний характер, придатність для досягнення тих цілей, задля яких вона створена.

Обґрунтований належним чином та заслуговує на підтримку висновок автора стосовно ролі природно-правових та позитивістських підходів стосовно врегулювання участі особи у цивільному процесуальному праві. Цілком слушно вказується про необхідність збереження позитивістських підходів при визначенні питань процесуальної форми розгляду цивільних справ. Натомість, значення природно-правових підходів розкривається при визначенні правового статусу особи як учасника судового процесу (с. 381-382).

Положення щодо цільового характеру діяльності учасників цивільного судового процесу дозволили сформулювати критерії відмежування участі окремих учасників, які визначені суб'єктами консультативної допомоги суду: особа, яка звертається до суду відповідно до закону (ст. 56 ЦПК України); експерт (ст. 72 ЦПК України); спеціаліст (ст. 74 ЦПК України). Такими критеріями визначено мету та результати їх діяльності. На цій основі обґрунтовано необхідність роз'яснення положень чинного цивільного процесуального законодавства щодо підстав залучення вказаних осіб до участі у справі.

Аналіз представленої роботи свідчить про її самостійний та завершений характер, формування автором завершеної та цілісної концепції суб'єкта цивільного процесуального права відповідно до нових тенденцій у розвитку не тільки галузі цивільного процесуального права, але й національної правової системи, яка дозволяє вирішити відповідну наукову проблему, сформулювати як конкретні пропозиції щодо вдосконалення

цивільного процесуального законодавства, так і – загальні напрямки його вдосконалення.

Висновки, положення, пропозиції автора із достатньою повнотою відображені у відповідних структурних частинах роботи: вступ, висновки до розділів, загальні висновки до роботи.

Результати проведеного дослідження мають не тільки істотне теоретичне, але й практичне значення. У цьому аспекті слід вказати на належний рівень їх достовірності та обґрунтованості; завершений та цілісний характер. Результати дослідження можуть бути використані у подальшій науково-дослідній діяльності, правотворчій діяльності, правозастосовчій діяльності, а також – у навчальному процесі. У науково-дослідній діяльності – при подальшому опрацюванні визначених автором напрямків розвитку положень щодо суб'єкта цивільного процесуального права. У правотворчій діяльності – при реалізації окреслених автором напрямків змін до чинного процесуального законодавства. У правозастосовчій діяльності – при виданні відповідних роз'яснень застосування судами процесуального законодавства. У навчальному процесі – при викладанні курсів «Цивільний процес», «Цивільне процесуальне право», інших дисциплін та спецкурсів відповідного спрямування.

Загальне позитивне враження від дисертаційного дослідження не виключає зауважень щодо окремих його дискусійних положень:

1. В цілому схвалюючи людиноцентричну концепцію праворозуміння, виділення формально-юридичних та соціально-психологічних складових суб'єкта цивільного процесуального права та, пов'язану з цим, необхідність проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права, на наш погляд, значний науковий інтерес викликала б постановка питання про «електронну особистість (електронну особу, штучний інтелект, робота)» як можливого в майбутньому суб'єкта цивільного процесуального права. Стрімкий розвиток новітніх технологій ставить нові виклики, перед усім, перед цивільним правом і саме тому

Європарламентом 16 лютого 2017 року було прийнято Резолюцію з пропозиціями до Європейської комісії щодо норм цивільного права про робототехніку (2015/2013(INL)), яка, зокрема, передбачає запровадження в майбутньому правового регулювання, спрямованого на покладення цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди на роботів. Створюються також автоматизовані системи, метою яких є допомога в аналізі юридичних справ, так звані «електронні судді». Отже, виходячи з випереджального розвитку науково-технічного прогресу актуальною здається проблема розширення кола суб'єктів цивільного процесуального права.

2. На сторінках 292-294 дисертації розкривається питання гарантій можливості учасника справи, представника бути суб'єктами вдосконалення галузі цивільного процесуального права, які визначаються виходячи з існуючої у доктрині права системи гарантій законності, зокрема політичні, соціально-економічні, ідеологічні. Не оспорюючи виділення автором процесуальних гарантій як елементу юридичної конструкції суб'єкта цивільного процесуального права загалом, слід зазначити, що вказаний вище підхід викликає бажання дискутувати оскільки зміст відповідних гарантій виходить за межі галузі цивільного процесуального права. Виділення автором спеціально юридичних (процесуальних) гарантій щодо зазначених суб'єктів достатньою мірою характеризує відповідний елемент їх юридичної конструкції як суб'єктів цивільного процесуального права.

3. Не заперечуючи авторську тезу щодо доцільності розгляду представника як самостійного суб'єкта цивільного процесуального права, дискусійним вбачається обґрунтування цього дисертантом, зокрема у частині визнання наявності у представника власних цивільних процесуальних прав: на ознайомлення з матеріалами справи; на оскарження рішення суду та інших (с. 252-253). Виходячи з пануючої у сучасній доктрині цивільного процесуального права концепції щодо поєднання представником власне представницької та правозахисної функцій,

додатковому обґрунтуванню підлягає визначення відповідних можливостей представника як його процесуальних прав.

4. Схвалюючи ґрунтовний підхід автора стосовно визначення процесуальних гарантій участі представника в судовому процесі в умовах розвитку засобів «електронного правосуддя» (с. 263-269), слід вказати про не меншу актуальність зазначеної проблематики стосовно судді. Втім, у розділі 2, який присвячено розкриттю особливостей суду як суб'єкта цивільного процесуального права відповідна проблематика не розкрита.

5. В цілому погоджуючись з висновком автора про необхідність створення процесуальної форми реалізації прав сторін щодо використання медіації у цивільному судочинстві (с. 307), автору доцільно було б запропонувати власну модель правового регулювання медіації в Україні з огляду на ряд Рекомендацій Комітету Міністрів ради Європи, Директив Європейського парламенту та Ради щодо медіації в цивільних та комерційних справах, Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну медіацію та мирові угоди, досягнуті в результаті медіації» 2018 року, досвіду регулювання медіації в Цивільних процесуальних кодексах країн континентальної Європи. В цьому аспекті варто почути думку автора з приводу моделі впровадження присудової (інтегрованої в цивільний процес) медіації (внутрішньої або зовнішньої), співвідношення присудової медіації з інститутом врегулювання спору за участю судді та координацією інтегрованої медіації з досудовою медіацією. Саме з врахуванням зазначеного можна оцінити ефективність авторської пропозиції щодо доповнення підстав обов'язкового зупинення провадження у справі такою підставою, як звернення сторін до проведення медіації під час судового провадження (с. 303, 307, 327).

Втім, наведені зауваження не торкаються положень наукової новизни, підкреслюють актуальність проблематики дослідження та її перспективність. Зауваження не стосуються принципових положень концепції суб'єкта цивільного процесуального права та інших ключових

положень цього дослідження, не впливають на його загальну позитивну оцінку.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Дисертація містить раніше незахищені наукові положення та отримані особисто автором нові науково обґрунтовані результати у сфері науки цивільного процесуального права, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему визначення моделі суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням сучасної парадигми праворозуміння, наявного стану та тенденцій розвитку цивільного процесуального права, визначального характеру природно-правового підходу, прав людини у правовому регулюванні правового статусу вказаного суб'єкта.

Дисертаційна робота відображає наукові досягнення її автора, виконана ним особисто і є оригінальним дослідженням, в результаті виконання якого отримані нові наукові результати, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної проблеми, що має значення для розвитку науки цивільного процесуального права та належним чином апробовані й оприлюднені.

Дисертація має наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку науки цивільного процесуального права.

Положення дисертації знайшли належне відображення в опублікованій монографії, наукових статтях, інших публікаціях, про що зазначено у авторефераті.

У авторефераті дисертації відображено зміст дисертаційного дослідження, положення, що виносяться на захист, логіку наукового аналізу проблем сутності, змісту, елементів суб'єкта цивільного процесуального права, формування науково обґрунтованої моделі вказаного суб'єкта, виходячи з наведених вище засад.

Викладене дозволяє зробити висновок, що дисертація на тему: «Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права» відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових

ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015р., № 1159 від 30.12.2015р. та № 567 від 27.07.2016р.), наступними змінами), а її автор – Рябченко Юрій Юрійович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**професор кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
доктор юридичних наук, професор**

Ю. Д. Притика

Підпис засвідчує
Вчений секретар НДН
КАРАУЛЬНА Н.
04.05

